

ПУРЯЄВА Наталія – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут української мови НАН України, вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна (rondelyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0986-4676>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4557.2018.42.151925>

УКРАЇНСЬКА МОВА В ЛІТУРГІЙНІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ

***Анотація.** У статті висвітлено перебіг процесу впровадження української мови в літургійну практику традиційних українських Церков. З'ясовано, що в історії української літургійної мови виразно виокремлюються три основні періоди, зумовлені умовами історичного розвитку різних українських конфесій: 1) перша половина ХХ ст. (до 1941 р.); 2) 1940-і –1990-ті роки; 3) 1990-ті – до сьогодні, при цьому для кожного з них притаманний певний різновид діяльності: перший період – активне створення богослужбових перекладів, другий – редакторська праця над попередніми напрацюваннями, третій – продовження редакторської діяльності та створення нових, сучасних перекладів.*

***Ключові слова:** українська літургійна мова, церковнослов'янська літургійна мова, богослужбові переклади.*

Постановка проблеми. Літургійна (богослужбова) мова – це мова, яка забезпечує особливий тип комунікації, що є актом установаження зв'язку з Трансцендентним (Божеством), який інтерпретується як **богоспілкування** через **боговшанування**. Останнє зумовлює функціонування в цій галузі специфічних, суто літургійних жанрів: молитва (євхографія), благословення, прославлення (гімнографія). Основною формою реалізації такого комунікативного акту є богослужбовий (літургійний) текст, а саме впорядкований певним чином молитовно-гімнографічний текстовий корпус, вміщений у богослужбових книгах. Відповідно, літургійна мова – це мова богослужбових текстів, уміщених у богослужбових книгах. Упровадження української мови в церковнолітургійну практику, де вона замінила традиційну сакральну церковнослов'янську літургійну мову, – це процес її поступового проникнення в основні літургійні (проповідь, богослужбові читання Святого Письма) та навколелітургійні (приватна молитва, церковна пісня) жанри, а відтак охоплення вершини цієї жанрової піраміди – євхо-, гімнографії. При цьому зазначений процес передбачав не лише переклад богослужбових текстів українською мовою, а отже, пошук відповідних мовних засобів для такої трансляції, а й тривале переосмислення самої можливості функціонування несакральної (т. зв. народної) мови в богослужінні та набуття нею функціонального статусу літургійної мови.

Аналіз досліджень. Історія впровадження та функціонування української мови в літургійній практиці традиційних українських Церков (УАЦП, УГКЦ, УПЦ КП, УПЦ (МП) ще не надто ґрунтовно вивчена в україністиці. Більшість публікацій на цю тему з'явилися в період активної боротьби за українізацію богослужіння і мали переважно публіцистично-полемічний характер. Це праці першої половини ХХ ст., що належали активним діячам процесу відродження різних українських Церков (УАПЦ, УГКЦ, Православної Церкви в Польщі): О. Барвінський [2], О. Павленко [21], А. Річинський [30], М. Кобрин [11], І. Огієнко [18; 19]. Оглядові публікації з'явилися також і в наш час (статті І. Ісіченка [9], М.В. Скаб [31], Г. Куземської [13], Л. Іваннікової [8] та ін. Як складник історії української літературної мови історію розвитку української літургійної мови або її окремі аспекти досліджено чи принагідно заторкнuto в працях В.В. Німчука [15; 16], О. Горбача [4], Н.Д. Бабич [1], Т.А. Коць [12] та ін.

Мета статті. Ми ставимо собі за мету здійснити загальний огляд цього процесу з акцентом на власне церковно-релігійних чинниках його перебігу, які, на нашу думку, ще недостатньо висвітлені та враховані.

Виклад основного матеріалу. Увійшовши в церковно-літургійну галузь українських Церков, українська мова замінила тут церковнослов'янську. Остання постала в ІХ ст. у процесі перекладу корпусу богослужбових та біблійних книг (літургійного призначення) із грецької мови з метою забезпечити здійснення богослужбового обряду візантійського типу в окремих слов'янських (етнічних) церковних утвореннях. Її домінувальною функцією була літургійна (що з ХVІІІ ст. почав відображати глотонім); як літургійна, церковнослов'янська мова отримала статус сакральної мови візантійсько-слов'янської гілки християнства. Особливістю побутування літургійної сакральної (книжної) мови тривалий час було її функціонування в принциповій і категоричній опозиції до так званої профанної (лат. profanus «позбавлений святості») народної мови, опозиції, що відображала притаманний для релігійної свідомості символічний дуалізм «небесного» та «земного».

Логіку процесу подолання цього протиставлення та проникнення народної мови в богослужбову практику, на нашу думку, важко зрозуміти без характеристики структури богослужіння як комплексу різнофункціональних вербально оформлених елементів, що ними є:

- молитва і піснеспів (гімн) (евхографічний та гімнографічний компонент);
- читання Святого Письма (лекціонарний компонент);
- проповідь (гомілетичний компонент).

Цьому поділу відповідають різні типи текстів, що їх використовують під час богослужіння, і богослужбові книги, в яких вміщено відповідний текстовий матеріал, пор.:

тип тексту	богослужбові книги
<i>лекціонарний</i>	Євангеліє богослужбове, Апостол богослужбовий, Псалтир (молитовний), Паремійник
<i>євхографічний</i>	Службеник, Часослов, Требник, Молитовник (Молитвослов)
<i>гімнографічний</i>	Октоїх, Тріодь (Цвітна і Постова), Мінея (місячна)
<i>гомілетичний</i>	Синаксар, Учительне Євангеліє

[за: 23].

Лекціонарний та гомілетичний компоненти богослужіння – об'єднує між собою і водночас протиставляє євхо- та гімнографічній складовій виконувана ними функція – *дидактична* (учительна, євангелізаційна, пасторальна) на протиположності до *догматичній*, *містеріальній* функції літургійної молитви й гімну. Такий поділ відображає двочленну структуру релігійної комунікативної галузі загалом, в якій протиставлені *керигматична* (благовість, пророцтво, проповідь, спрямовані по комунікативній горизонталі «людина → людина») та *літургійна* (комунікативна вертикаль «людина ↑ Трансцендентне») сфери. Ми не випадково звернули увагу на цей значущий факт, оскільки з певного часу дидактична функція, функція настанови вимагала зрозумілості відповідних текстів для учасників богослужіння, а отже, стала найголовнішим аргументом на користь впровадження у проповідь та читання Святого Письма народних мов. Догматична, містеріальна функція євхо- та гімнографічних текстів, натомість завжди була причиною недоторканності їхньої мови з огляду на небезпеку викривлення догматичного змісту відповідних текстів та їхньої десакралізації.

Отже, в історії проникнення української мови в церковний обряд можна виокремити три доволі автономних підпроцеси: I) історія української мови в проповіді, II) історія перекладів Святого Письма українською мовою, III) історія перекладів літургійних (богослужбових) текстів українською мовою.

Вивчаючи історію української літургійної мови, не можна залишити поза увагою *позалітургійні тексти*: 1) приватна молитва (тип книги – молитовник), 2) церковні пісні (паралітургійні та літургійні). Вони також виконували виразну дидактичну функцію і були тим «навколелітургійним» компонентом, проникнення куди народної мови підготувало її богослужбове вживання.

Біблія – найголовніший імперативний текст християнства – не пропонує жодної доктрини щодо мови богослужіння: як щодо необхідності уживання в літургії особливої, сакральної мови, так і обов'язковості народних мов. Описані у Святому Письмі факти, що з часів Кирила й Мефодія стали хрестоматійними аргументами на користь народної мови в богослужінні (зокрема: останній звернений до апостолів заповіт Христа: «Тож ідіть, і навчіть всі народи, хрестячи їх в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа; навчаючи їх зберігати все те, що Я вам заповів» (Мт. 28:19–20); «Ідіть по цілому світові, та всьому створінню Євангелію проповідуйте!» (Мк. 16:15); подія П'ятдесятниці, коли

Христові учні отримали дар Святого Духа промовляти іншими мовами (Ді 2:13), а також слова апостола Павла: «Але в Церкві волю п'ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших *навчити*, аніж десять тисяч слів чужою мовою!» (1 Кор. 14:19), стосуються радше згаданої керигматичної діяльності Церкви, аніж її богослужбового обряду. Церковне Передання також не виробило догмату, який би регулював мовно-літургійне питання. Питання літургійної мови стосується радше канонічного аспекту церковного устрою, його внутрішніх правил; будь-які постанови щодо літургійної мови в історії Церкви виходили з її пастирських потреб або ж необхідності збереження канонічності (дотримання канонів свідчить про легітимність церковного утворення) і зумовлювалися історичним контекстом.

Отже, проблема обрання мови богослужіння була і є прерогативою лише церковної влади, незважаючи на те що ініціатива змін могла виходити «знизу» – від мирян і нижчого духовенства. Щоб богослужбовий переклад (книгу) могли вживати в богослужбовій практиці, він обов'язково повинен мати благословення («апробату») правлячого ієрарха чи керівного церковного органу (Собору, Синоду тощо). Редагування та переклади богослужбових текстів можуть здійснювати лише спеціальні (літургійні) комісії при органах церковного управління; дозвіл на видання богослужбових книг також закріплений за окремими видавництвами і не може бути стихійним. Саме тому історія літургійної мови – це значною мірою 1) історія установ, що здійснювали видання (переклад, редагування) богослужбових книг, часто із визначальною роллю в цьому процесі окремих осіб, 2) історія створення богослужбових перекладів та їхніх редакторських ревізій, 3) історія дискусій навколо мовно-літургійних реформ як відображення метамовної рефлексії щодо ритуального вживання тієї чи іншої мови.

Історія української літургійної мови є компонентом історії богослужбової мови українського християнства, в якому можна виділити два періоди: **церковнослов'янський** (літургійна мова – церковнослов'янська): XI ст. – сер. XIX – поч. XX ст. та **український** (літургійна мова – українська): сер. XIX – поч. XX ст. – по сьогодні. Важливо зауважити, що в кожній із сучасних традиційних християнських конфесій церковнослов'янська мова зберігає статус офіційної літургійної мови і продовжує тією чи тією мірою вживатися.

Перший період, хоч і не є прямим об'єктом нашого зацікавлення, потребує короткого висвітлення його основних ключових явищ.

Візантійське богослужіння церковнослов'янською мовою (а отже, відповідний корпус богослужбових книг) поширилося на Русі на початку XI ст., за часів правління Ярослава Мудрого, що було пов'язано з намаганням створити автономну від Візантії етнічну (руську) церковну одиницю з руською церковною ієрархією, руським духовенством і руськими монастирями [23, 72]. Із цього моменту почала формуватися *руська (старокиївська) редакція церковнослов'янської мови*, на яку перекладалися богослужбові тексти з грецької мови чи до якої адаптувалися наявні переклади церковнослов'янською мовою

інших редакцій (зокрема створені в південно-західній частині І Болгарського царства) [22, 75].

Перші серйозні культурно-історичні передумови для проникнення народної мови в літургійну практику Української Церкви виникли щойно в XVI–XVII ст. Цими передумовами були: відчутний вплив європейської Реформації (протестантської й католицької), створення Унійної Церкви (Берестейський собор 1596 р.), міжконфесійна полеміка і боротьба з польсько-католицьким прозелітизмом та водночас окциденталізація Української Церкви (як Унійної, так і Православної).

Основна ідея протестантизму – загальна доступність Святого Письма, що актуалізувала проблему вживання в Церкві народної мови на противагу сакральній, – викликала католицьку реакцію (Тридентський собор 1545–1563 рр.), яка виявила себе в посиленні *дидактичного* чинника в церковно-обрядовій галузі і спричинила відродження та розвиток саме дидактичних церковно-релігійних жанрів, у яких не лише допускалося, а й було обов'язковим вживання народної мови: 1) переклади Святого Письма для приватного читання (прямі, паралельні); 2) проповідь (казнодія) простою мовою; 3) біблійно-гомілетичні тексти (Учительні Євангелія) простою мовою; 4) катехизми простою мовою; 5) паралітургійні тексти простою мовою; 6) церковнослов'янсько-простомовна лексикографія, однією з функцій якої була егзегетична.

Репрезентанти зазначених жанрів виконували роль своєрідних метатекстів до священного тексту (біблійного, літургійного), який важливо було саме **розуміти** (невипадково передмови до більшості староукраїнських перекладів містять фразу «для ліпшого вирозуміння»). Однак розуміння не обов'язково передбачало богослужбове вживання перекладу, навпаки – в цей період наголошувало на його (перекладу) допоміжному, позалітургійному характері.

Перекладів власне літургійних текстів в окреслений період створено не було. Навпаки, в цей час можна спостерігати інтенсивні охоронні тенденції щодо церковнослов'янської мови і найважливіших церковно-релігійних текстів: затвердження канону церковнослов'янської Біблії (Острозька Біблія 1581 р.), кодифікація основних богослужбових книг (у Православній Церкві – Служебник 1629 р., Требник 1646 р. за редакцією Петра Могили; в Унійній Церкві – Служебник Лева Мамонича (Йосафата Кунцевича) 1617 р., Служебник 1692 р. Кипріяна Жоховського); створення агіографічного канону (чотиритомний корпус «Книга житій святих» 1689–1705 рр. Дмитрія Туптала церковнослов'янською мовою) [10], укладання словників і граматик церковнослов'янської мови (зокрема, лексикони Л. Зизанія 1596 р., П. Беринди 1627 р., Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського сер. XVII ст.; грамматики М. Смотрицького 1619 р., І. Ужевича 1643 р. тощо).

Усі окреслені заходи були спрямовані на утвердження рівної гідності сакральної мови православ'я (церковнослов'янської) сакральній мові католицизму (латині), що було необхідним засобом збереження конфесійної ідентичності двох гілок Київської митрополії (православної та унійної) і єдиною

можливістю вистояти під тиском польсько-католицьких етноконфесійних асимілятивних впливів.

Кінець XVII–XVIII ст. став періодом втрати самостійності й статусу митрополії Українською Православною Церквою на Правобережній Україні, її підпорядкування Російській Православній Церкві (1686 р.) і зумовлене цим запровадження в її літургійній практиці старомосковського ізводу церковнослов'янської літургійної мови (із 1784 р. – запровадження російської літургійної вимови [28, 115–116]). Цей процес супроводжувався занепадом усіх простомовних «навколелітургійних» явищ (напр., Учительні Євангелія, збірники церковних пісень (зокрема «Богогласник» 1790 р.) були заборонені як неканонічні; проповідь, катехизація – занепадають).

Отже, з кінця XVIII ст. почалося співіснування в різних українських конфесіях двох ізводів церковнослов'янської мови: старокиївського – в Унійній Церкві, яка в цей період була цілковито витіснена з Правобережної України на терени Австрійській імперії, де з 1795 р. продовжила розвиватися як УГКЦ, та старомосковського – в Православній. Це визначило подальші шляхи розвитку української літургійної мови в зазначених конфесіях. Так, в УГКЦ літургійна церковнослов'янська мова не стала інструментом національної асиміляції українців. Збереження української вимови спричинювало її сприйняття тут як хронологічного (староукраїнська), функціонального (церковна на відміну від світської) і стилістичного (протиставлена буденній розмовній мові) варіанту української мови. Перехід у богослужінні із сакральної на народну мову в УГКЦ стався внаслідок реформи церковного обряду, що мала власне літургійні та *еклезіально-пасторальні* мотиви і була підготовлена дискусіями, які тривали протягом першої половини ХХ ст. [див.: 27].

У Православній Церкві, яка на початку ХХ ст. почала боротьбу за повернення втраченої автономії і незалежності, українська мова богослужіння на місці церковнослов'янської зі зрусифікованою літургійною вимовою мала стати визначальним кроком до кардинального розриву з РПЦ. Незважаючи на намагання надати зазначеному процесу богословського обґрунтування [див., зокрема: 20; 11; 30], *національно-політичний мотив* такої реформи був доволі виразний.

Процес повільного запровадження української мови в церковно-богослужбову галузь розпочався в середині ХІХ ст., набувши особливої інтенсивності в першій половині ХХ ст. Він мав три основні передумови: 1) культурно-політичну; 2) пастирсько-еклезіальну; 3) філологічну.

Поштовхом до початку цього процесу став загальноєвропейський біблійний рух, постанови Біблійних товариств, що розпочали роботу над перекладами Біблії національними мовами. Першими такими утвореннями стали Британське біблійне товариство та Іноземне біблійне товариство, що постали 1804 р. з метою поширення Біблії по цілому світі мовами різних народів. Відтак Біблійні товариства були утворені в Німеччині, Швейцарії, Америці, Фінляндії тощо [34, 16]. Саме до цих прецедентів апелював перший перекладач

Євангелія українською мовою П. Морачевський, 1861 р. пропонуючи свій переклад на розгляд і затвердження Святішому Синодові РПЦ. Незважаючи на заборону друкувати український переклад Євангелія, факт його появи спричинив пожвавлення виступів за українську мову в молитві й проповіді в Галичині. Важливим контекстом, зокрема для УГКЦ, який також потрібно врахувати, був і літургійний рух, що поширився Європою у 60-х роках ХІХ ст., розпочавшись у Франції. Провідною ідеєю руху стало прагнення відкрити вірянам неосяжні духовні скарби християнської молитви та богослужіння, активізувати молитовно-літургійне життя Церкви через уприсупнення відповідних текстів розумінню вірних. Прихильники такої реформи у Франції, Німеччині, Італії, Польщі використовували в богослужінні народні мови, створювали молитовники з паралельним перекладом молитовних текстів. Європейський літургійний рух виявився настільки потужним, що наприкінці ХІХ ст. Папа Римський Лев ХІІІ дозволив друкувати молитовники народною мовою [14, 162].

1869 та 1871 рр. у контексті актуального для Галичини культурно-політичного протистояння між народовцями й русофілами («святоюрцями») у Відні побачили світ перші українськомовні молитовники в перекладі І. Пулюя: «Молитвослов и коротка наука о християнсько-католицкой вірі», «Молитовник для руського народу». На ці ж роки припадає перша публічна дискусія щодо вживання народної мови в молитовній практиці (полеміка І. Пулюя зі «святоюрцем» М. Малиновським, висвітлена у полемічній праці «Лист без коверти яко одповідь Впр. крил. Малиновському на реферат молитовника» (Відень, 1871) [див.: 29]).

1878 р. митрополит УГКЦ Сильвестр Сембратович, натхненний прикладом І. Пулюя, створив перекладацьку колегію, до складу якої увійшли: О. Огоновський, О. Стефанович, О. Слюсарчук. Того ж року побачили світ такі підготовлені колегією народномовні видання: «Молитвенникъ народный рускій», «Молитвенникъ народный рускій для дѣтей» [див.: 25].

Добротинська реформа монашого Чину Отців Василіян (УГКЦ), що відбулася 1882 р., спричинила відчутне пожвавлення місійної, реколекційної, пастирської і видавничої діяльності згромадження та як наслідок – появу великої кількості україномовних молитовників для різних прошарків галицького населення, а також для українців-емігрантів, що опинилися на поселеннях у США, Канаді, Латинській Америці. Про надзвичайну популярність василіянських видань може свідчити, наприклад, той факт, що молитовник «Гостинець для католицької рускої молодіжи» (Жовква, 1930), який уклали отці василіяни П. Філяс та Є. Ломницький, зазнав багатьох перевидань щораз більшим накладом: 1892 р. – 10 тис., 1898 р. – 20 тис., 1930 р. – 200 тис. примірників.

Протягом 1905–1912 рр. у зв'язку з послабленням цензурних обмежень у Російській імперії в Московській синодальній друкарні побачило світ Євангеліє українською мовою, в основу якого було покладено переклад П. Мо-

рачевського, що зазнав суттєвої редакторської переробки, здійсненої комісією під проводом єпископа Подільського і Брацлавського Парфенія Левицького. Редакторські принципи сформулював видатний український філолог П.Г. Житецький [див.: 7]. Зазначене видання було затверджене Святішим Синодом РПЦ 1905 р., а за перевидання 1938 р. з доповненнями й виправленнями, здійсненими комісією при Українському науковому інституті у Варшаві, отримало благословення Святішого Синоду Польської Православної Автокефальної Церкви, зокрема митрополита Варшавського Діонісія Валединського. З огляду на свою «православну» легітимність Синодальне Євангеліє 1905–1912 рр. вживалося і продовжує вживатися як богослужбове в українських православних Церквах діаспори та в сучасній УПЦ (МП). Зокрема, воно лягло в основу видань Волинської єпархії УПЦ (МП) (2005) та було перевидане в Києві Видавничим відділом УПЦ (МП) 2011 р.

1906 р. в Кам'янці-Подільському та в парафіях Подільської єпархії з ініціативи єпископа Парфенія Левицького під час Великоднього богослужіння євангельський уривок (Йн. 1, 1), який за традицією в цей день читають різними мовами, прозвучав також і українською. Ініціативу відразу підхопили в Галичині. Митрополит А. Шептицький створив першу в УГКЦ комісію для перекладу Святого Письма [2, 29]. Однак початок Першої світової війни, російська окупація краю та ув'язнення митрополита протягом 1914–1917 рр. перешкодили її діяльності. Після війни переклад великоднього уривка здійснив єпископ Луцький Й. Боцян; його текст розтиражовано в друкарні Ставропігії та розіслано по парафіях для прочитання на Великдень [2, 30]. 1917 р. у Львові в Ставропігійській церкві Успіння Пресвятої Богородиці великоднє Євангеліє українською мовою прочитав о. О. Стефанович. Це був початок проникнення української мови в саме богослужіння УГКЦ.

Протягом 1917–1921 рр. в Україні на основі українських єпархій РПЦ була створена Українська Автокефальна Православна Церква. Процес українізації церковного обряду УАПЦ мав відбуватися двома шляхами: 1) повернення до української вимови церковнослов'янських молитовних, богослужбових текстів, 2) перехід на українську мову в молитві та богослужінні через створення перекладів відповідних текстів (спершу частковий – українською мовою перекладені лише окремі молитви і читання (богослужбове Євангеліє, Апостол, «Вірую», шестипсалміє), а відтак повний переклад цілих богослужбових чинів).

Наказ про повернення до української літургійної вимови видало Міністерство віросповідань при Українській Центральній Раді (постанова міністра віросповідань І. Огієнка від 24 вересня 1919 р.) [5, 6]. Цей же наказ запроваджував читання українською мовою богослужбового Євангелія (видання 1906–1912 рр.) та проповідь українською мовою. Найперші українськомовні молитовники містили відповідні правила вимови та паралельно церковнослов'янський і український тексти («Молитовник. Ц[ерковно]-славянський та український тексти (з поясненням)» (Київ, 1917); «Молитовник мовою українсь-

кою й церковно-слав'янською. Переклав і пояснення зложив доктор церковної історії Архієпископ Олексій [Дородніцин]» (Київ, 1918). Однак, як не парадоксально, така реформа викликала серед вірних більший опір, ніж впровадження українських перекладів, крім того, вона видалася, очевидно, мало-ефективним, невиразним заходом. Саме тому Перший Собор УАПЦ, що відбувся 14–30 жовтня 1921 р., прийняв канонічну ухвалу про обов'язкове вживання української мови як літургійної [24, 342].

Богослужбові переклади в цей період здійснювала *Всеукраїнська православно-церковна рада* (1917–1927 рр.) – керівний орган УАПЦ, при якому була створена спеціальна *Перекладова комісія* під головуванням Н. Шараївського. У комісії в різний час працювали: В. Липківський, А. Кримський, В. Чехівський, М. Хомичевський (Борис Тен), В. Потієнко, прот. К. Стеценко, проф. І. Огієнко, архієпископ Лубенський і Полтавський Йосиф Оксіюк, І. Власовський, І. Гаращенко, С. Єфремов, Н. Старицька-Черняхівська та ін. Протягом свого функціонування аж до ліквідації 1927 р. комісія при ВПЦР переклала весь основний корпус богослужбових книг (основну роботу над перекладами здійснювали: В. Липківський, Н. Шараївський, І. Огієнко).

Процес відродження Української Православної Церкви протягом 1918–1939 рр. тривав на західноукраїнських землях, що перебували під владою Польщі. Тут була утворена Православна Церква в Польщі, яка 1924 р. отримала статус автокефалії. Рух за українізацію Православної Церкви найактивніше тривав у Волинській єпархії. 1922 р. Святіший Синод Православної Церкви в Польщі благословив вживання української мови в богослужінні, проповіді та катехизації в тих парафіях, де цього вимагали парафіяни [30, 47]. З цією метою у квітні 1925 р. при Синоді була створена *Комісія для перекладу Святого Письма і богослужбових книг на українську мову*, до складу якої увійшли: митрополит Діонісій Валединський – голова комісії, І. Огієнко, П. Табінський, О. Лотоцький та В. Біднов [33, 157].

1930 р. з ініціативи уряду УНР в екзилі було засновано *Український науковий інститут у Варшаві*, при якому 1932 р. створено *Комісію для перекладу Святого Письма та книг богослужбових* під головуванням митрополита Діонісія Валединського. Комісія здійснювала кураторство праці двох підкомісій – *Крем'янецької* (очолив архієпископ Полікарп Сікорський) та *Луцької* (під головуванням архієпископа Олексія Громадського та проф. М. Кобрин). Загалом за час своєї діяльності комісії підготували та опублікували такі богослужбові видання: Літургія св. Йоана Золотоустого (1936), Божественна Літургія св. Василя Великого (1939), Божественна Літургія Раніш Освячених Дарів св. Григорія Двоєслова (1939) (М. Кобрин), Малий Требник (1942), Служебник (1942), Октоїх (1938) та ін. Найбільшу кількість перекладів здійснив М.П. Кобрин.

Українізація Православної Церкви в Польщі та Наддніпрянській Україні не могла не вплинути на УГКЦ, що в першій половині ХХ ст. перебувала у вирі таких процесів: боротьба за «оживлення» церковного обряду (активна

участь мирян у богослужінні), активне протистояння польсько-католицькому прозелітизму, пошук обрядової ідентичності (рух за делатинізацію церковного обряду).

1922 р. І. Огієнко опублікував у Львові в друкарні Ставропігійського інституту богослужбові переклади з передмовою та благословенням православною єпископа Діонісія Валединського. Над редагуванням цих текстів працювала спеціальна комісія, очолена греко-католицьким священиком Й. Бочяном. Того ж року з благословення митрополита А. Шептицького переклад І. Огієнка був апробований у Преображенському соборі м. Львова [див.: 28].

У цей же період над богослужбовими перекладами почала працювати *Комісія під головування митрополита А. Шептицького*, і вже 1927 р. у Львові побачила світ «Божественна Літургія св. Йоана Золотоустого», а 1933 р. – «Єрейський молитвослов» у перекладі на українську мову о. Я. Левицького, члена комісії.

1941 р. єпископ-помічник митрополита А. Шептицького владика Йосиф Сліпий за його дорученням створив нову літургійну комісію. Протягом 1941–1944 рр. вона підготувала переклад Божественної Літургії св. Йоана Золотоустого, який не був опублікований через нацистську, а відтак радянську окупацію Галичини [25, 102].

Після ліквідації УАПЦ в підрадянській Україні 1930 р., припинення діяльності Православної Церкви в Польщі 1939 р. та ліквідації УГКЦ 1946 р. праця над богослужбовими перекладами провадилася цілковито поза межами України, в країнах поселення українців, де були створенні українські церковні структури (Українська Греко-Православна Церква Канади, Українська Православна Церква в США, Українська Православна Церква у Великій Британії тощо). Діяльність цього періоду – це переважно редагування здійснених у попередній період перекладів богослужбових книг (дуже часто своєрідна редакторська контамінація кількох варіантів): перекладів ВПЦР, Наукового Інституту у Варшаві, ранніх перекладів І. Огієнка. Однак на особливу увагу заслуговує праця *Комісії при Консисторії Української Греко-Православної Церкви в Канаді*, до складу якої входили митрополит Іларіон Огієнко, єпископ Борис Яковкевич, священики С. Савчук, С. Герус. Видання, підготовлені цією комісією, – «Євхологійон, або Требник» (Вінніпег, 1960), «Український православний Часослов» (Карлсруе, 1968) та «Служебник» (Вінніпег, 1972) – зазнали багатьох перевидань та лягли в основу подальших богослужбових збірників (зокрема, молитовників), що їх використовують у богослужбовій практиці УАПЦ дотепер. Іншим вагомим організатором редакторської праці над богослужбовими перекладами в діаспорі стала також *Комісія богослужбових книг при Науково-Богословському Інституті УАПЦ в США*, яку свого часу очолили: митрополит УПЦ в США Йоан Теодорович, митрополит УГПЦК Іларіон Огієнко, митрополит УАПЦ в Діаспорі Никанор Абрамович. Найзначнішими публікаціями комісії стали «Служебник» (1963) та «Великий український православний молитовник» (Видання УАПЦ в Австралії і Новій Зеландії).

дії, 1991), «Постова Тріюдь» (перекладач – В. Завіткевич) (1976). Усі вони в 90-х роках ХХ ст. були перевидані в Україні та використовувалися при створенні нових видань.

Період інтенсивної праці над богослужбовими перекладами в УГКЦ припав на 1966–1984 рр. і був спричинений мовно-літургійними реформами II Ватиканського Собору (1962–1965). Головною метою реформи було відновлення активної і свідомої участі вірних у богослужінні через уприспунення для їхнього розуміння богослужбових текстів. Сакральні мови (латину, церковнослов'янську тощо) в богослужінні мали замінити живі народні мови. (Прикметно, що при цьому, відповідно до постанов Собору, офіційною літургійною мовою залишалася церковнослов'янська, а вживання народних (живих) мов допускалося лише факультативно).

Для реалізації рішень Другого Ватикану щодо перекладу літургійних текстів 1963 р. у Римі була створена *Міжєпархіальна літургійна комісія УГКЦ* під проводом митрополита Йосифа Сліпого. У різний час над богослужбовими перекладами у складі цієї комісії працювали: М. Соловій, Д. Блажейовський, Р. Головацький, І. Гриньох, М. Гринчишин, В. Дзьоба, П. Качур, В. Лаба, М.-І. Любачівський, І. Тилявський, І. Хоменко, П. Хомин, В. Шерегі, Л. Гузар. Г. Лончина, І. Дацько, І. Музичка, Р. Турконяк та ін. До редакторської праці були залучені філологи: О. Горбач, К. Кисілевський, П. Ковалів, В. Ленцик, В. Радзикеви́ч, Я. Рудницький, М. Соневицький, М. Тершаковець, В. Янів, В. Лев, Ю. Шевельов, П. Зайцев, Д. Чижевський, В. Державин [32; 6, 55]. Протягом 1966–1984 рр. вона підготувала та опублікувала такі богослужбові видання: молитовник «Господи, до тебе возношу душу мою» (1966), «Євангеліє на неділі, празники і різні потреби» (1967), «Читання апостольські на неділі, празники й різні потреби» (1969), Священна і Божественна Літургія во святих отця нашого Йоана Золотоустого (1968), Малий Требник (1973), Священна і Божественна Літургія во святих отця нашого Васи́лія Великого (1980) і Божественна Літургія Передосвячених Дарів (1984) [див.: 26].

У 1972–1975 рр. до літургійно-перекладацької діяльності приступила *Комісія Чину Святого Васи́лія Великого* (ЧСВВ). 1972 р. побачив світ «Молитвослов» (відомий під назвою «Висиліанка»), який доповнив корпус українських богослужбових книг УГКЦ, оскільки містив фрагменти з Мінеї, Октоїха, Цвітної та Постової Тріюдей. Над перекладом працювала Літургійна комісія під проводом о. Ісидора Патрила, до складу якої увійшли монахи-василіяни: А. Великий, М. Ваврик, Р. Головацький, І. Патрило, С. Мудрий, Т. Олійник, К. Корчагін, Т. Галицький та ін. [3].

1985 р. *Синодальна (Міжєпархіальна) літургійна комісія* при Синоді Єпископів УГКЦ (Синод Ієрархії Української Католицької Церкви) на основі перекладу Божественної Літургії, здійсненого Міжєпархіальною літургійною комісією під проводом Йосифа Сліпого, підготувала нове, зредаговане видання «Службника» ([Рим], 1988), який був затверджений для офіційного вжитку в УГКЦ і використовується в ній по сьогодні (т. зв. Синодальний Служб-

ник). Того ж року Синодальна літургійна комісія видала перекладений «Архиєратикон, або Святительський Служебник» ([Рим], 1988), який також отримав статус офіційного.

На початку 1990-х рр. із здобуттям Україною незалежності в ній відновили свою діяльність усі ліквідовані в першій половині ХХ ст. церковні структури: УАПЦ, УГКЦ, УПЦ КП. Працю над перекладами в українських Церквах почали здійснювати спеціальні літургійні комісії цих Церков, а також окремі ініціативні групи. Паралельно в літургійній практиці активно вживаються перевидання діаспорних публікацій, що, однак, зазнають певних редакторських трансформацій.

УАПЦ. Відновивши свою діяльність в Україні 1989 р., УАПЦ в богослужбовій практиці використовує переклади, створені в першій половині ХХ ст. в УАПЦ (видання ВПЦР) та Польській Православній Церкві (видання Українського наукового інституту у Варшаві), що зазнали редагування в діаспорний період. Під впливом цих видань був створений офіційний молитовник УАПЦ «Молитовник православної родини з Псалтирем «З вірою і любов'ю» (упор. архієпископ І. Ісіченко, оо. І. Пашуля, В. Саган, В. Зубак).

УГКЦ. Із часу легалізації в Україні УГКЦ 1989 р. тут створено *Між-єпархіальну літургійну комісію УГКЦ* – із 2008 р. *Патріарша літургійна комісія* (голова – єпископ Венедикт Алексійчук), що здійснює редагування попередніх перекладів, а також працює над новими перекладами богослужбових книг. Однак у літургійній практиці досі використовують богослужбові видання попереднього періоду, створені різними перекладацькими комісіями: Між-єпархіальної літургійної комісії під проводом Йосифа Сліпого, Чину Святого Василя Великого, Синоду Єпископів УГКЦ (див. вище).

Над новими українськими богослужбовими перекладами працюють члени т. зв. *Майстерні літургійних перекладів «Трипіснець»* при Українському католицькому університеті, які підготували такі видання: «Божественна Літургія Передосвячених Дарів зі стихирами Тріоді, Октоїха та Мінеї» (Львів, 2009), «Богослужіння Страсної і Світлої Седмиць» (Львів, 2012; електронне видання). Гімнографічний корпус переклали А. Шкраб'юк, Т. Тимо, М. Тимо. Переклади мають експериментальний характер і призначені суто для використання в церквах Українського католицького університету.

УПЦ КП. У створеній 1992 р. УПЦ КП працю над богослужбовими перекладами із 1998 р. здійснювала *Комісія для перекладу Святого Письма і богослужбової літератури*, організована при Священному Синоді УПЦ КП та очолена Патріархом УПЦ КП Філаретом Денисенком. Згодом комісія трансформувалася у *Видавничий відділ Київської Патріархії* – окрему Синодальну установу УПЦ КП (з 2012 р. голова – прот. О. Трофимлюк). Протягом цього часу був перекладений весь основний корпус богослужбових книг: «Служебник» (2000 і перевидання), «Требник» (2001), «Октоїх» (2003), «Воскресний Октоїх і Загальна Мінея» (К., 2001), «Мінея святкова» (2002), «Тріодь Квітна» (К., 2002–2005), «Тріодь Постова» (К., 2005–2008) та ін.

УПЦ (МП). 1991 р. Український екзархат РПЦ рішенням Архирейського собору РПЦ було перейменовано на Українську Православну Церкву. З початку 1998 р. з благословення митрополита Володимира (Сабодана) в УПЦ (МП) почали відправляти богослужіння українською мовою в тих парафіях, де цього забажали дві третини парафіян, – на підставі постанови Собору РПЦ від 1921 р., чинність якої підтвердив Собор УПЦ в листопаді 1991 р. Дозволом скористалися західноукраїнські парафії УПЦ (МП), які у богослужбовій практиці вживають переклади Українського наукового інституту у Варшаві, що мають благословення церковної влади Православної Церкви в Польщі і визнані в УПЦ (МП) легітимними.

2010 р. у Києві з'явилася перша громада УПЦ (МП), яка здійснює богослужіння українською мовою, – ставропігійна парафія при Спасо-Преображенському соборі (намісник – митрополит Олександр Драбинко). Громада використовує текст «Божественна літургія святого отця нашого Іоанна Золотоустого, архієпископа Константинопольського» (розміщений на сайті парафії), створений на основі перекладу, вміщеного в «Служебнику» УПЦ в США (1963) та перекладу єпископа УПЦ (МП) Іонафана Єлецьких (неопублікований).

2013 р. з благословення митрополита Володимира Сабодана Ужгородська богословська академія ім. св. Кирила і Мефодія видала «Служебник» (I том – церковнослов'янською мовою, II – український переклад) за редакцією архим. В. Беда. 2017 р. при підтримці УПЦ в Канаді побачив світ «Молитовник» українською мовою (упор. о. А. Дудченко; переклад здійснив В. Шолох).

На увагу заслуговує також перекладацька діяльність єпископа Тульчинського і Брацлавського Іонафана Єлецьких, який підготував т. зв. місіонерські переклади Божественної Літургії українською мовою: «Тлумачний путівник Божественною Літургією. Молитвослів'я та ектенії Божественної Літургії з історико-богословським коментарем» (Тульчин, 2010), «Український Літургікон. Досвід викладення Божественної Літургії святителів Іоанна Златоуста та Василя Великого українською мовою» (1994; електронне видання).

2007 р. була створена *Синодальна богослужбова комісія УПЦ* (голова – єпископ Новокаховський і Генічеський Філарет Зверев), одним із завдань якої проголошено «створення вивірених місіонерських текстів Літургії, основних піснеспівів Октоїха, Тріудей, Мінеї, Тřebника і Книги молебних піній», а також «переклад богослужбових текстів» [Синодальна], однак жоден переклад поки що не був опублікований.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, в історії української літургійної мови виразно виокремлюються три основні періоди, зумовлені умовами історичного розвитку різних українських конфесій: 1) перша половина ХХ ст. (до 1941 р.); 2) 1940-і – 1990-ті роки; 3) 1990-ті – до сьогодні, при цьому для кожного з них притаманний певний різновид діяльності:

перший період – активне створення богослужбових перекладів, другий – редакторська праця над попередніми напрацюваннями, третій – продовження редакторської діяльності та створення нових, сучасних перекладів.

Література

1. Бабич Н.Д. Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки : збірник науково-дидактичних праць / Н.Д. Бабич. – Чернівці : Букрек, 2009. – 214 с.
2. Барвінський О. Чи українська мова пригідна для перекладу Святого Письма і молитов та духовної проповіді? / О. Барвінський. – Коломия, 1921. – 32 с.
3. Батіг М. Раби Божі чи слуги Господні? [Електронний ресурс] / М. Батіг // Нова Зоря. Греко-католицький часопис. – Режим доступу : <http://novazorya.if.ua/22092016/2942-2016-09-27-08-31-31>.
4. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську мову 19–20 вв. / О. Горбач // Наукові записки Українського Вільного Університету. Ч. 13. Філософський факультет : зб. Мовознавчої комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрещення Руси-України. – Мюнхен, 1988. – С. 29–98.
5. Дудар В.Л. Державно-церковна діяльність І. Огієнка (1919–1922 рр.) / В.Л. Дудар // Zbiór raportów naukowych. «Najnowsze badania naukowe. Teoria, praktyka». – Warszawa, 2015. – S. 5–8.
6. Дацько І. Праця Патріярха Йосифа над перекладами літургійних книг / І. Дацько // Дацько І. У пошуках єдності і правди : вибрані твори / І. Дацько. – Львів : Вид-во УКУ, 2017. – С. 51–64.
7. Житецькій П.И. О переводахъ Евангелія на малорусскій языкъ / П.И. Житецькій. – СПб., 1906. – 65 с.
8. Іваннікова Л. Богослужбова мова / Л. Іваннікова // Святопокровська Подільська церква УАПЦ м. Києва. – Режим доступу : <http://pokrovska.kiev.ua/content/bogosluzhbova-mova>.
9. Ісіченко І. Мова богослужінь: чинник інтеграції чи дезінтеграції Церкви / І. Ісіченко // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій. – Львів, 1998. – С. 20–32.
10. Ісіченко І. Церковне життя України епохи барокко / І. Ісіченко // Українське барокко. – Харків : Акта, 2004. – С. 85–173.
11. Кобрин М. Про мову богослуження : доклад 5-їй комісії Передсоборного Зібрання / М. Кобрин. – Репр. вид. 1935 р. – Рівне : Каліграф, 2004. – 184 с.
12. Коць Т.А. Сакральний стиль / Т.А. Коць // Культура мови на щодень. – Режим доступу : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/reg/7-1.pdf>.
13. Куземська Г. Якою мовою молилася давня Україна: Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів / Г. Куземська. – К. : КЖД «Софія», 2012. – 112 с.
14. Кунцлер М. Літургія Церкви / М. Кунцлер. – Львів : Свічадо, 2001. – 616 с.
15. Німчук В. Українська мова – священна мова / В. Німчук // Людина і світ. – 1992. – № 11–12. – С. 28–32; 1993. – № 1. – С. 35–38.
16. Німчук В. Християнство й українська мова / В. Німчук // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 11–30.

17. Німчук І. Митрополит Йосиф Сліпий / І. Німчук // Календар української родини на св. рік 1950. – Мондер, 1950. – С. 99–103.
18. Огієнко І. Світовий рух за утворення живої народньої національної церкви / І. Огієнко. – Тернів, 1921. – 52 с.
19. Огієнко І. Українська мова як мова Богослужбова. Право живої мови бути мовою Церкви. – [Тарнів], 1921 / І. Огієнко // Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Наша літературна мова. – К. : Наша культура і наука, 2011. – С. 91–118.
20. Огієнко І. Українська Церква / І. Огієнко. – Прага, 1942. – Т. II : Нариси з історії Української Православної Церкви. – 224 с.
21. Павленко П. Богослужбова мова в Православній Церкві (короткий історичний начерк) / П. Павленко. – Луцьк, 1928. – 38 с.
22. Пентковский А. Литургические реформы в истории Русской Церкви и их характерные особенности / А. Пентковский // Журнал Московской Патриархии. – 2001. – № 2. – С. 72–80.
23. Пентковский А.М. Славянское богослужение византийского обряда и корпус славянских богослужебных книг в конце IX – в первой половине X веков / А.М. Пентковский // *Slověne = Slovъne. International Journal of Slavic Studies*. – 2016. – № 2. – С. 54–120.
24. Преловська І.М. Проблеми українізації церковного життя в документах Української Автокефальної Православної Церкви у 1920-х роках / І.М. Преловська // Труды Київської Духовної Академії. Церковна історія. – К., 2015. – № 15 (187). – С. 335–345.
25. Пуряєва Н.В. Греко-католицький митрополит Сильвестр Сембратович і народна мова в Церкві / Н.В. Пуряєва // Глобалізація / європеїзація і розвиток національних слов'янських культур : матеріали Міжнар. наук. конф, м. Київ, 24 травня 2016 р. – К., 2016. – С. 54–59.
26. Пуряєва Н. Лексика богослужбових перекладів за редакцією митрополита Йосифа Сліпого у світлі скопос-теорії / Н. Пуряєва // *Słowo u Słowian. Wpływ języków sąsiadujących na rozwój języka ukraińskiego. Studia leksykalne (Studia Ruthenica Cracoviensia 11)* / pod red. Anny Budziak i Wiktorii Hojsak. – Kraków, 2016. – S. 329–348.
27. Пуряєва Н.В. Літургійна церковнослов'янська мова в мовнокультурній ситуації Галичини XIX – першої половини XX ст. / Н.В. Пуряєва // Лінгвістичні дослідження. – 2017. – Вип. 45. – С. 170–178.
28. Пуряєва Н. Митрополит Андрей Шептицький і українська мова в богослужінні / Н. Пуряєва // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна українська нація: мова, історія, культура» (16 березня 2016 р., м. Львів) / Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького. – Львів, 2016. – С. 315–317.
29. Пуряєва Н.В. Перший молитовник українською мовою («Молитовник для руського народу» Івана Пулюя 1871 р.) / Н.В. Пуряєва // Українська мова. – 2016. – № 3. – С. 130–141.
30. Річинський А. Свята Софія Київська / А. Річинський // Літературно-науковий вістник. – Львів–Тернопіль, 1931. – Т. CV, кн. I. – С. 41–53.
31. Скаб М.В. Мова Церкви в Україні кінця XX – початку XXI ст. як чинник формування національної свідомості / М.В. Скаб // Богословський вісник. – Чернівці, 2013. – № 8. – С. 8–16.

32. Тилявський І. Літургічна комісія та її переклади під проводом Патріярха Йосифа / І. Тилявський // *Bohoslovia*. – Рим, 1985. – Т. 49. – С. 151–166.
33. Ткачук І.В. Діяльність Товариства імені Петра Могили в Луцьку / І.В. Ткачук // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. Історичне релігієзнавство. – 2010. – Вип. 2. – С. 154–161.
34. Чистович І.А. История перевода Библии на русский язык / И.А. Чистович. – Репринт. изд. 1899 г. – М. : РБО, 1997. – 368 с.

References

1. Babych, N.D. (2009). *Bohoslovskiy styl ukrainskoi movy u konteksti stylistychnoi nauky: zbirnyk naukovo-dydaktychnykh prats [Theological style of Ukrainian language in the context of stylistic science: scientific and didactic works]*. Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].
2. Barvynskiy, O. (1921). *Chy ukrainska mova pryhidna dlia perekladu Sviatoho Pysma i molytov ta dukhovnoi propovidy? [Is the Ukrainian language suitable for translations of Holy Scripture, prayers and spiritual preaching?]*. Kolomyia [in Ukrainian].
3. Batih, M. (n.d.). Raby Bozhi chy sluhy Hospodni? [Rabbi the Divine or servants of the Lord?]. *Nova Zoria. Hreko-katolytskyi chasopys – New Dawn. Greek Catholic Journal*. Retrieved from <http://novazorya.if.ua/22092016/2942-2016-09-27-08-31-31> [in Ukrainian].
4. Horbach, O. (1988). Movostyl novitnikh perekladiv Sv. Pysma na ukrainsku movu 19–20 vv. [The style of modern translations of the Scriptures into the Ukrainian language of the 19th and 20th centuries]. *Naukovi zapysky Ukrainskoho Vilnoho Universytetu. Ch. 13. Filosofskii fakulter: zbirnyk Movoznavchoi komisii Naukovoho Kongresu v 1000-littia Khreshchennia Rusy-Ukrainy – Scientific notes of the Ukrainian Free University. Pt. 13. The Philosophy Faculty: Assoc. Linguistic Commission of the Scientific Congress at the 1000th anniversary of the Baptism of Rus-Ukraine* (pp. 29–98). Miunkhen [in Ukrainian].
5. Dudar, V.L. (2015). Derzhavno-tserkovna diialnist I. Ohienka (1919–1922 rr.) [State-church activity of I. Ogienko (1919–1919)]. *Zbiór raportów naukowych. «Najnowsze badania naukowe. Teoria, praktyka» – A collection of scientific reports. «Recent scientific research. Theory, practice»* (pp. 5–8). Warszawa [in Ukrainian].
6. Datsko, I. (2017). Pratsia Patriiarkha Yosyfa nad perekladamy liturhiinykh knykh [The Work of Patriarch Joseph on Translations of Liturgical Books]. In I. Datsko, *U poshukakh yednosty i pravdy: vybrani tvory – In Search of Unity and Truth: Selected Works* (pp. 51–64). Lviv: Vyd-vo UKU [in Ukrainian].
7. Zhytetskyi, P.I. (1906). *O perevodakh Evangelii na malorusskii iazyk [About translations of the Gospel in the Malorussian language]*. Saint Petersburg [in Russian].
8. Ivannikova, L. (n.d.). Bohosluzhbova mova [The liturgical language]. *Sviatopokrovska Podilska tserkva UAPTs m. Kyieva – Svyatopokrovska Podolsk Church of the UAOC of Kyiv*. Retrieved from <http://pokrovska.kiev.ua/content/bogosluzhbova-mova>.
9. Isichenko, I. (1998). Mova bohosluzhin: chynnyk intehratsii chy dezintehratsii Tserkvy [The language of worship: the factor of integration or disintegration of the Church]. *Suchasna ukrainska bohoslavska terminolohiia: vid istorychnykh tradytsii do novykh kontseptsii – Contemporary Ukrainian theological terminology: from historical traditions to new concepts* (pp. 20–32). Lviv [in Ukrainian].
10. Isichenko, I. (2004). Tserkovne zhyttia Ukrainy epokhy barokko [Church life of Ukraine in the Baroque era]. *Ukrainske baroko – Ukrainian Baroque* (pp. 85–173). Kharkiv: Akta [in Ukrainian].

11. Kobryn, M. (2004). *Pro movu bohosluzhennia: doklad 5-ii komisii Peredsobornoho Zibrannia [On the language of worship: Report of the 5th Commission of the Pre-Assembly Assembly]*. Rivne: Kalihraf [in Ukrainian].
12. Kots, T.A. (n.d.). Sakralnyi styl [The sacred style]. *Kultura movy na shchoden – Culture of speech for everyday*. Retrieved from <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/reg/7-1.pdf> [in Ukrainian].
13. Kuzemska, H. (2012). *Yakoiu movoiu molylasia davnia Ukraina: Pravyta ukrainskoi transliteratsii tserkovnoslovianskykh tekstiv [What language did ancient Ukraine pray: The rules of Ukrainian transliteration of Church Slavonic texts]*. Kyiv: KZhD «Sofia» [in Ukrainian].
14. Kuntsler, M. (2001). *Liturhiia Tserkvy [Liturgy of the Church]*. Lviv: Svichado [in Ukrainian].
15. Nimchuk, V. (1992, 1993). *Ukrainska mova – sviashchenna mova [Ukrainian is a sacred language]*. *Liudyna i svit – Man and the world*, 11–12, 28–32; 1, 35–38 [in Ukrainian].
16. Nimchuk, V. (2001). *Khrystyianstvo y ukrainska mova [Christianity and Ukrainian language]*. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 1, 11–30 [in Ukrainian].
17. Nimchuk, I. (1950). *Mytropolyt Yosyf Slipyi [Metropolitan Joseph Slipy]*. *Kalendar ukrainskoi rodyiny na sv. rik 1950 – Calendar of the Ukrainian family on St. Year 1950* (pp. 99–103). Monder [in Ukrainian].
18. Ohiienko, I. (1921). *Svitovyi rukh za utvorennia zhyvoi narodnoi natsionalnoi tserkvy [World Movement for the Formation of a Living National People's Church]*. Terniv [in Ukrainian].
19. Ohiienko, I. (2011). *Ukrainska mova yak mova Bohosluzhbova. Pravo zhyvoi movy buty movoiu Tserkvy. – [Tarniv], 1921 [Ukrainian as a language of the liturgical. The right to live language to be the language of the Church. – [Tarniv], 1921]*. *Ivan Ohiienko (mytropolyt Ilarion). Nasha literaturna mova – Ivan Ogienko (Metropolitan Ilarion). Our literary language* (pp. 91–118). Kyiv: Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
20. Ohiienko, I. (1942). *Ukrainska Tserkva. Tom II: Narysy z istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy [Ukrainian Church. Vol. II: Essays on the history of the Ukrainian Orthodox Church]*. Praha [in Ukrainian].
21. Pavlenko, P. (1928). *Bohosluzhbova mova v Pravoslavnii Tserkvi (korotkyi istorychnyi nacherk) [The liturgical language in the Orthodox Church (short historical sketch)]*. Lutsk [in Ukrainian].
22. Pentkovskii, A. (2001). *Liturgicheskie reformy v istorii Russkoi Tserkvi i ikh kharakternye osobennosti [Liturgical reforms in the history of the Russian Church and their characteristic features]*. *Zhurnal Moskovskoi Patriarkhii – Journal of the Moscow Patriarchate*, 2, 72–80 [in Russian].
23. Pentkovskii, A.M. (2016). *Slavianskoe bogosluzhenie vizantiiskogo obriada i korpus slavianskikh bogosluzhebnykh knig v kontse IX – v pervoi polovine X vekov [Slavic worship of the Byzantine rite and the corpus of Slavic liturgical books at the end of the IX – in the first half of the X century]*. *Slověne = Slovъne. International Journal of Slavic Studies*, 2, 54–120 [in Russian].
24. Prelavska, I.M. (2015). *Problemy ukrainizatsii tserkovnoho zhyttia v dokumentakh Ukrainskoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy u 1920-kh rokakh [The Problems of Ukrainianization of Church Life in the Documents of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church]*

in the 1920s.]. *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii. Tserkovna istoriia – Proceedings of the Kiev Theological Academy. Church history*, 15 (187), 335–345. Kyiv [in Ukrainian].

25. Puriaieva, N.V. (2016). Hreko-katolytskyi mytropolyt Sylvestr Sembratovych i narodna mova v Tserkvi [Greek Catholic Metropolitan Sylvester Sembratovich and the national language in the Church]. *Hlobalizatsiia / yevropeizatsiia i rozvytok natsionalnykh slovianskykh kultur: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Kyiv, 24 travnia 2016 r.) – *Globalization / Europeanization and development of the national Slavic cultures: Materials International Sciences Conf.* (Kyiv, May 24, 2016). (pp. 54–59). Kyiv [in Ukrainian].

26. Puriaieva, N. (2016). Leksyka bohosluzhbovykh perekladiv za redaktsiieiu mytropolyta Yosyfa Slipoho u svitli skopos-teorii [The vocabulary of liturgical editions by Metropolitan Joseph Slipuj in the light of the scopes theory]. In A. Budziak & W. Hojsak (Eds.), *Slowo u Slowian. Wpływ języków sąsiadujących na rozwój języka ukraińskiego. Studia leksykalne (Studia Ruthenica Cracoviensia 11) – A word for the Slavs. The influence of neighboring languages on the development of the Ukrainian language. Lexical studies (Studia Ruthenica Cracoviensia 11)* (pp. 329–348). [in Ukrainian].

27. Puriaieva, N.V. (2017). Liturhiina tserkovnoslovianska mova v movnokulturnii sytuatsii Halychyny XIX – pershoi polovyny XX st. [Liturgical Church Slavonic Language in the Language and Culture Situation of Galicia of the XIXth – the first half of the twentieth century]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, 45, 170–178 [in Ukrainian].

28. Puriaieva, N. (2016). Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i ukrainska mova v bohosluzhinni [Metropolitan Andriy Sheptytsky and the Ukrainian language in worship]. *Materialy Mizhnarodnoi naukoivo-praktychnoi konferentsii «Suchasna ukrainska natsiia: mova, istoriia, kultura»* (16 bereznia 2016 r., m. Lviv) – *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference «Modern Ukrainian Nation: Language, History, Culture»* (Lviv, March 16, 2016). (pp. 315–317). Lviv [in Ukrainian].

29. Puriaieva, N.V. (2016). Pershyi molytovnyk ukrainskoïu movoïu («Molytovnyk dlia ruskoho narodu» Ivana Puliuia 1871 r.) [The first prayer book in Ukrainian («Prayer for the Russian people» by Ivan Puluj in 1871)]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 3, 130–141 [in Ukrainian].

30. Richynskyi, A. (1931). Sviata Sofiia Kyivska [Holy Sofia Kyivska]. *Literaturno-naukovyi vistnyk – Literary and scientific journal*, 105 (1), 41–53. Lviv–Ternopil [in Ukrainian].

31. Skab, M.V. (2013). Mova Tserkvy v Ukraini kintsia XX – pochatku XXI st. yak chynnyk formuvannia natsionalnoi svidomosti [The language of the Church in Ukraine at the end of the twentieth and early twenty-first centuries as a factor in the formation of national consciousness]. *Bohoslovskiyi visnyk – Theological Gazette*, 8, 8–16. Chernivtsi [in Ukrainian].

32. Tyliavskyi, I. (1985). Liturhichna komisiia ta yii pereklady pid provodom Patriiarha Yosyfa [Liturgical Commission and its translations under the direction of Patriarch Joseph]. *Bohoslovia*, 49, 151–166. Rym [in Ukrainian].

33. Tkachuk, I.V. (2010). Diialnist Tovarystva imeni Petra Mohyly v Lutsku [Activities of the Petro Mohyla Society in Lutsk]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Seria Istorychne relihiieznavstvo – Scientific notes [National University of Ostroh Academy]. Series. Historical Religious Studies*, 2, 154–161 [in Ukrainian].

34. Chistovich, I.A. (1997). *Istoriia perevoda Biblii na russkii iazyk [History of the translation of the Bible into Russian]*. Moscow: RBO [in Russian].

PURIAIEVA Natalia – Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Mikhailo Hrushevsky Str., Kyiv, 01001, Ukraine (rondelyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0986-4676>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4557.2018.42.151925>

UKRAINIAN LANGUAGE IN THE LITURGICAL PRACTICE OF UKRAINIAN CHURCHES

Abstract. *The article covers the course of implementation of the Ukrainian language into the liturgical practice of traditional Ukrainian Churches. It is revealed that in the history of the Ukrainian liturgical language there can be clearly distinguished three main periods, conditioned by the historical development of various Ukrainian confessions: 1) the first half of the 20th century (until 1941); 2) 1940s and 1990s; 3) 1990s – present, with each period having a specific type of activity: the first period – active creation of liturgical translation, the second – editing previous work, the third – the continuation of editorial activity and the creation of new, modern translations.*

Key words: *Ukrainian liturgical language, Church Slavonic liturgical language, liturgical translations.*

Стаття надійшла до редакції 2.11.2018 р.